

ДІАГНОСТИКА СФОРМОВАНОСТІ ТА РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧИТЕЛЯ

У статті розглядається застосування конкретних методик для діагностики рівня сформованості комунікативної компетентності вчителя та її подальшого розвитку.

Педагогічне спілкування являє собою складну і внутрішньо суперечливу єдність перцептивних, комунікативних, інтерактивних компонентів, суб'єкт-об'єктної і суб'єкт-суб'єктної форм, спілкування репродуктивного і продуктивного, глибинного, особистісного і поверхового, деперсоналізованого і т.д. На наш погляд, тією загальною категорією, яка б з достатньою повнотою і точністю відображала названі аспекти педагогічного спілкування, може бути *комунікативна компетентність* учителя.

Детально поняття “комунікативна компетентність” аналізується у роботах Ю.М. Ємельянова [3]. Він тлумачить названу категорію як засновану на знаннях та чуттєвому досвіді здатність особистості орієнтуватися у ситуаціях спілкування, наголошуючи на тому, що така здатність передбачає подальшу можливість свого розвитку.

Комунікативна компетентність, на думку Ю.М. Ємельянова, освоюється у соціальному контексті. Вона вимагає від особистості усвідомлення: а) власних потреб і ціннісних орієнтацій, техніки своєї роботи; б) власних перцептивних умінь, тобто здатності сприймати навколишнє без суб'єктивних спотворень і “систематизованих білих плям” (стійких упереджень щодо тих чи інших проблем); в) готовності сприймати нове у зовнішньому середовищі; г) своїх можливостей у розумінні норм і цінностей інших соціальних груп і культур (реальний інтернаціоналізм); д) своїх почуттів і психічних станів у зв'язку з дією факторів зовнішнього середовища (екологічна психокультура); е) способів персоналізації оточуючого середовища (матеріальне втілення “почуття господаря”); ж) рівня своєї економічної культури (ставлення до середовища проживання – житла, землі як джерела продуктів харчування, рідного краю, архітектури тощо).

Таким чином, комунікативна компетентність особистості виступає тією ідейно-моральною категорією, що регулює всю систему ставлень людини до природного і соціального світу, а також до самого себе, як синтезу цих двох світів.

Подібним до представленого, однак більш операціоналізованим (так би мовити, більш психологічним) є тлумачення комунікативної компетентності Л.А. Петровською [6]. У ньому наголошується, насамперед, на знанні соціально-психологічних факторів і умінні використовувати, враховувати їх у конкретній діяльності. Подібна компетентність передбачає розуміння мотивів, інтенцій, стратегій поведінки, фрустрацій, - як своїх власних, так і партнерів по спілкуванню, уміння розібратися у групових соціально-психологічних проблемах, осмислення можливих перешкод на шляху взаємопорозуміння, оволодіння технологією та психотехнікою спілкування тощо.

У своєму аналізі структури комунікативної компетентності Л.А. Петровська виходить із змісту, форм та функцій спілкування. Так, при суб'єкт-об'єктній схемі спілкування лише один із партнерів виступає у повноцінній ролі суб'єкту, у той час як іншому відводиться роль об'єкту впливів і маніпуляцій з боку першого. Це спілкування за типом наказів, розпоряджень, різного роду вказівок тощо. До цього ж типу слід віднести й інші, менш виражені форми домінування одного з партнерів. Спілкування ж, що реалізує суб'єкт-суб'єктні принципи, характеризується принциповою рівністю психологічних позицій його учасників (обидва виступають у повноцінній ролі суб'єкта), взаємною активністю сторін, при якій кожен не лише піддається впливу з боку іншого, але й рівною мірою сам впливає на нього. Таке спілкування характеризується взаємним проникненням партнерів у внутрішній світ один одного, їх активною взаємною гуманістичною установкою. По суті, уся педагогічна система В.О. Сухомлинського пронизана пафосом переходу від традиційної для школи суб'єкт-об'єктної схеми спілкування з учнями до його суб'єкт-суб'єктну форму.

Не менш важливим є й той аспект спілкування, за якого виділяються його репродуктивна і продуктивна сторони. Тут ми маємо справу з перенесенням у сферу спілкування відомої ідеї, яка послідовно розвивається у працях В.Я. Ляудіса, А.М. Матюшкіна, О.Я. Пономарьова, О.К. Тихомирова, А.У. Хараша та інших вітчизняних психологів про два типи діяльності й, відповідно, два типи задач, які має вирішувати людина: творчі, продуктивні і репродуктивні, рутинні.

Відповідно до сказаного, репродуктивний аспект спілкування передбачає використання стандартних процедур, які в принципі можна алгоритмізувати, в той час як продуктивний аспект представляє той його бік, який не можна формалізувати, і який характеризується породженням нових мотивів, цілей, операцій і процедур. Реалізація продуктивної сторони спілкування вимагає діяння творчої сторони особистості.

Спілкування також об'єднує в собі два взаємопов'язаних, але істотно відмінних рівні: зовнішній, операційно-технічний, поведінковий, та внутрішній, глибинний, що стосується особистісно-сміслових утворень і є визначальним щодо зовнішнього, поведінкового.

“Усі перераховані вище характеристики природно розглядати одночасно і як характеристики компетентності у спілкуванні. Кажучи по-іншому, природно вважати, що остання включає в себе компетентність у спілкуванні і за суб’єкт-об’єктною, і за суб’єкт-суб’єктною схемами, що вона охоплює компетентність як у вирішенні продуктивних, так і у вирішенні репродуктивних задач, що вона поширюється як на зовнішній поведінковий рівень спілкування, так і на його глибинний, особистісний рівень. При цьому ... слід підкреслити, що ядро, визначальну сторону створює компетентність у суб’єкт-суб’єктному спілкуванні, у вирішенні продуктивних задач, в оволодінні глибинним, особистісним шаром спілкування” [6, 28].

Для діагностики орієнтації вчителів на використання тієї чи іншої стратегії педагогічних впливів можна з успіхом використовувати методику «Інтерперсональна діагностика» Т. Лірі (як у її повному вигляді, що включає 128 особистісних характеристик, так і у вигляді скороченого й рефакторизованого варіанту, що включає 32 відібрані характеристики з максимальною диференціюючою силою). Застосовувати її доцільно у комплексі з методиками САН, ММПІ, Спілбергера, спеціально розробленим тестом незавершених речень та тестом “двадцять висловлювань”.

Наш досвід дозволяє рекомендувати включення до планів підвищення кваліфікації учителів таких семінарів, як “Основи психодіагностики”, “Психологія та психогігієна педагогічного спілкування”, “Основи самоуправління власними психоемоційними станами”, - з метою розвитку комунікативної компетентності педагогів.

Теоретична частина семінару “Основи психодіагностики” передбачає обговорення таких проблем: особистість та її структура; індивідуально-типологічні особливості; психічні процеси і властивості; спрямованість, ставлення і соціальний досвід; особистість як суб’єкт міжособових взаємин, опосередкованих діяльністю; структура особистості з позицій трансактного аналізу.

Практичні заняття доцільно проводити у вигляді ділових ігор, спрямованих на самопізнання. Під час їх проведення досліджується динаміка власних функціональних станів, вивчаються конституційні риси власного психічного складу, індивідуальні та особистісні особливості та специфіка власного стилю педагогічного спілкування. Паралельно накопичується досвід використання методів вивчення особистості.

Семінар “Психологія та психогігієна педагогічного спілкування” дає змогу вчителям обговорити проблеми сутності та специфіки спілкування, глибше розібратись у специфіці педагогічної комунікації, перцепції та інтерації, ознайомитися з сучасними теоретичними моделями спілкування тощо.

Практична частина семінару включає: розвиток уміння сприймати й оцінювати психоемоційні стани людини; розвиток рефлексії та емпатії; розвиток природності та виразності поведінки у публічній обстановці; освоєння конструктивних стратегій поведінки в конфліктних ситуаціях; розвиток особистісної та професійної самоświadомості тощо.

Теоретична частина семінару “Основи самоуправління власними психоемоційними станами” передбачає ознайомлення вчителів з основними принципами та методиками самоуправління власними психоемоційними станами і психологічного захисту від негативних переживань.

На практичних заняттях відпрацьовується техніка аутогенного тренування, ізометричної та дихальної гімнастики, тренується вольова увага, вміння релаксувати тощо.

Методично такі семінари націлені насамперед не на розвиток окремих умінь, а на інтеграцію особистісної та професійної структури на більш високому рівні та розвиток узагальнених комунікативних стратегій. Забезпечується це структуруванням групової діяльності учасників семінарів на заняттях та особливостями управління нею з боку ведучого (надання інформаційної допомоги та емоційної підтримки учасникам семінару, створення необхідної психологічної атмосфери, аналіз поведінки слухачів, узагальнення ходу занять і підведення підсумків, встановлення причинно-наслідкових та генетичних зв’язків, інтерпретація результатів, блокування непродуктивних і стимулювання конструктивних форм поведінки, активне слухання тощо).

До найважливіших результатів таких семінарів слід віднести рефлексію їх учасниками власної системи критеріїв оцінювання і сприймання іншої людини, її переосмислення і корекцію на основі психологічної теорії; розвиток перцептивних умінь; розширення поля усвідомлення власної особистості, розсіювання ілюзорних уявлень про себе та свій образ в очах інших людей та ін. Усе це, в свою чергу, спричинює позитивну дезінтеграцію особистісної цілісності, створюючи тим самим базу для подальшого самоусвідомлення і самовдосконалення, що забезпечують інтеграцію особистості на більш високому рівні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Антонова-Турченко О.А., Дробот Л.С., Заброцький М.М. Психологічна стабілізація особистості вчителя зони радіологічного контролю. - К., 1997.
2. Емельянов Ю.Н. Активное социально-психологическое обучение. - Л., 1985.
3. Заброцький М.М., Максименко С.Д. Комунікативна компетентність учителя: сутність і шляхи формування. - К., 2000.
4. Петровская Л.А. Теоретические и методические проблемы социально-психологического тренинга. - М., 1982.

Матеріал надійшов до редакції 21.09.2000 р.

Заброцкий М.М., Трохименко В.М. Диагностика сформированности и развитие коммуникативной компетентности учителя.

В статье рассматривается применение конкретных методик для диагностики уровня сформированности коммуникативной компетентности учителя и ее дальнейшего развития.

Zabrots'ky M.M., Trokhymenko V.M. Diagnostics of Formation and Development of Teacher's Communicative Competence.

The article considers the use of certain methods to diagnose the level of formation of teacher's communicative competence and its further development.